

«...це війна, це вбивання цивільних, мирних...»: Мешканці передмістя Чернігова про особливості воєнного повсякдення під час російського наступу та життя в окупації (24 лютого – 2 квітня 2022 р.)

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.030>

УДК: 355.48(477+470+571)«2022»

Анотація. Мета публікації – запровадження до наукового обігу спогадів мешканців передмістя Чернігова – с. Полуботки про особливості воєнного повсякдення під час наступу російських військ та життя в окупації (24 лютого – 2 квітня 2022 р.). Для досягнення поставленої мети було використано метод інтерв'ювання за спеціально розробленим тематичним питальником. **Наукова новизна** полягає в оприлюдненні нових усноісторичних джерел про стратегії виживання сільського населення Чернігівщини, яке опинилося в екстремальних умовах. **Висновки.** Зібрані свідчення жителів Чернігівської обл. часу перебування в окупації, блокаді та за активних бойових дій можна вважати додатковою джерельною базою у справі фіксації подій війни Росії проти України, а також вагомим джерелом дослідження практик повсякдення і стратегій виживання.

Ключові слова: війна Росії проти України, окупація, усна історія, практики виживання, Чернігівщина.

На наших очах розгортається масштабна гуманітарна травма – найбільша війна в Європі з часів Другої світової. Триває публікація спогадів жителів Чернігівщини про екстремальне воєнне повсякдення¹. Усні свідчення фіксуються в рамках виконання дослідницького проекту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни 2014–2022 рр.: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», започаткованого у травні 2022 р. групою дослідників-волонтерів із різних наукових установ України за сприяння управління культури й туризму Чернігівської міської ради. Події, про які йдеться, сталися в лютому – квітні 2022 р. – у період активних бойових дій та окупації с. Полуботки Новобілоуської сільської громади, що в передмісті Чернігова. На момент приїзду інтерв'юєрок війська РФ були змушені відступити від міста, проте ситуація в маленькому селі все ще залишалася складною. На це вказувала кількість блокпостів дорогою до нього, поламани паркани, вибиті шибки, зруйновані дахи хат.

Записування «усної історії про сучасне» від свідків окупації відбувалося невдовзі після пережитого, тож інтерв'юєрки були свідомі своєї надзвичайної місії – зафіксувати «свіже» емоційне «пережиття», пам'ятаючи про ризик травмування (або й повторного травмування) оповідача та оповідачки. Тому підготовчий етап включав у себе методичну підготовку²,

¹ Перші два матеріали див.: Український історичний журнал. – 2022. – №4. – С.175–189; №5. – С.56–67 (прим. ред.).

² Див., напр.: Бондар Г. «Сьогодні історія твориться в Україні»: Усна історія та досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і (не)очікуване // Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI ст. / За наук. ред. Г.Прінченко. – К., 2021. – С.31–57; Zasičkina L. The Meaning of the Holodomor of 1932–33: From Collective Reproduction to Individual Reconstruction of Mental Trauma // Документування Голодомору 1932–1933 в Україні: архівні колекції за межами Радянського Союзу. – Х.; Л., 2021. – С.304–324.

консультацію з професійною психологінею, узгодження питальника, методики, етики опитування³.

Перше з наведених нижче інтерв'ю записане від 32-річного очевидця обстрілів та блокади Чернігова зі сторони с. Полуботки, а саме крайньої вул. Яреми Полуботка, звідки окупанти вели вогонь по мікрорайону ЗАЗ. У життєствердному настрої розповідей-роздумів дався взнаки молодий вік респондента. Він – учасник бойових дій у лавах тероборони, раніше брав участь в антитерористичній операції. Під час потужних обстрілів набутий досвід додав йому психологічної стійкості, якої бракувало його односельцям. Показовим видається мотив «віщого сну» про наступ росіян, про літаки над селом та про місця розташування ворожих танків на сусідньому хуторі Шевченкове. Цікавий той факт, що товариш оповідача (також із бойовим досвідом) мав схожі сновидіння, причому сюжети про літаки й дислокацію танків збігалися.

В інтерв'ю прозвучала найголовніша та найуспішніша для цієї конкретної спільноти стратегія виживання – об'єднання. Їхня вуличка відрізана від решти села, дворів тут небагато, мешкають переважно старші люди. Пережити російську навалу вони змогли завдяки тому, що згуртувались і стали на цей період однією сім'єю. Окупація тривала трохи більше місяця, тож загарбники та місцеві жителі поволи встановлювали правила поведінки для співіснування. Через поважний вік і малу чисельність селян росіяни (а саме буряти) почувалися тут у відносній безпеці.

Цікавим та повчальним став досвід виживання за умов відсутності газу, електрики, водопостачання, магазинної торгівлі. Усі сусіди згуртувались довкола хати респондента і його батьків, адже з криниці була можливість набирати воду, коли електронасос уже не працював, у дров'яній печі можна було приготувати їжу і спекти хліб, який роздавали іншим. Звичка пекти хліб залишилася з цими людьми й після деокупації. Суттєва деталь – з погребя було два виходи. Пережите наклало відбиток на різні сфери життя та, не в останню чергу, на планування власного житла, що й описує респондент, розмірковуючи над стратегією будівництва своєї хати в майбутньому.

Під час окупації найважливішим був зв'язок. Аби написати декілька головних слів, що всі живі, і прочитати те саме про рідних, один раз на 3–4 дні ризикували ввечері вилазити на горище, що було заборонено. Пережиті бойові дії вплинули й на побут та дитячі ігри. Хлопчаки почали грати «у блокпости», облаштовували «окопи», а дорослі віддавали їм для цього безпечні частини від знищеної техніки. Так війна ввійшла в їхнє життя, а з допомогою гри діти переосмислювали себе в ній, переносячи власне «я» у сильну позицію безстрашних захисників.

Із найпозитивніших висновків респондента – міркування про загальний психологічний стан односельців і побратимів, про те, як пережите вплинуло на ставлення до росіян загалом, до російських військовиків, від котрих не очікували всього того, що відбулось, адже на Чернігівщині багато родинних зв'язків із країною-агресоркою. На думку оповідача, вдруге так швидко захопити область вони вже не зможуть, позаяк кожен стане на захист.

Респондентку для другого інтерв'ю ми визначили за порадою голови сільської ради, котра добре розуміла мету нашого приїзду й гаряче підтримала починання. Літня оповідача добре обізнана з поточною ситуацією у селі, з фізичним і психологічним станом односельців, з їхніми потребами, а отже вибір саме її не був випадковим. Майбутня співрозмовниця зустріла нас дружелюбно й відразу повела на місце, де під час окупації, зовсім поряд із хатою, стояв російський танк (звідси добре видно Чернігів, міські будівлі). Ми влаштувались у дворі,

³ Див.: Грінченко Г. Питання, наративи, інтерпретації: усна історія як мистецтво балансу та взаємодії // Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ ст. – С.15–27; Портеллі А. Як назбирати трохи знань: кілька думок про етику усної історії // Там само. – С.323–337.

на руках у респондентки вмовився кіт, навколо стояла невимовна тиша, тож заготовлені питання про воєнне повсякдення здавалися нереальними. Було відчутно, що самотня жінка, котра вже не один місяць живе наодинці зі своїми переживаннями, прагне уваги, спілкування, щиро готова поділитися своєю бідою та, не виключено, сподівається на допомогу. Ми стали першими, кому вона оповіла власну історію окупації. Отже з її боку це було перше осмислення персонального особливого досвіду. Воно відбувалося у кризовій ситуації війни, що триває. Звідси її спроба детально відтворити події, також емоції, що їх вона не стримувала, і гама відчуттів, котрі невимушено, попри похилий вік та, здавалося б, властиву йому стриманість, дуже виразно вербалізувалися.

Записане інтерв'ю самодостатнє. В ньому детально відтворено життєві ситуації, які пережила респондентка за майже місяць окупації – в конкретному часі, у взаємодії із загарбниками. З одного боку, вона була змушена покинути рідну домівку та перейти до сусідки, а з іншого – з нею залишалася її хата, зайнята росіянами (вона не боялася до неї приходити), її речі (які паплюжив ворог), її тварини (коти) та птиця (кури), її город (куди, вочевидь готуючись до довготривалої оборони, ворожі солдати загнали «танку із пушкою» й де облаштували «доту»). Усе, що наживалося тяжкою працею, зруйновано.

Наратив, що нижче публікується, потребує кількох коментарів. Передусім треба зважати, що ця історія вислухана від жінки на схилі віку. Це – інший досвід та інше світосприйняття, а отже особливий погляд на ворога. Майже від самого початку інтерв'ю у фокусі опинилася постать окупанта, тож інтерв'юєрка пішла за оповіддю, утримавшись від задалегідь заготовлених запитань. Нові смисли, так само, як еkleктичне бачення ворога «зсередина», що їх ретранслявала респондентка, вочевидь також важливі для майбутнього історієписання. Маємо свідчення того, як відчуття Другої світової, котру оповідачка пам'ятає («я ж до війни була мала»), наклалося на сучасне сприйняття вже російсько-української («німець [...] так не стреляв») війни. Попри лагідний тон і подеколи усмішку, були ознаки, які вказували на те, що жінка пережила (досі переживає) травматичний досвід. Це й численний набір лексем на означення «звуків війни» («стріляють страшно», вибух «самашедший», «повибивало», «поколело», «жухнуло», «хату колотіло наче спічечну коробку»), і повторення (зацикловання), коли вона деякі сюжети («шальовкі [...] позабірали», син, що народився в російського солдата, смерть Міши-сусіда та ін.) переповідала по кілька разів. Відомо, що саме такою є особлива форма вираження почуттів, емоцій у наративах тих, хто спізнав подібне⁴.

REFERENCES

1. Bondar, H. (2021). "Sohodni istoriia tvorytsia v Ukraini": Usna istoriia ta dosvidy nezavershenykh revoliutsii ta viiny: mirkuвання pro diskusii i (ne)ochikuvane. *Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy XX–XXI st.* H.Hrinchenko (ed.), 31–57. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Hrinchenko, H. (2021). Pytannia, naratyvy, interpretatsii: usna istoriia yak mystetstvo balansu ta vzaemodii. *Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy XX–XXI st.*, 15–27. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Kis, O. (2010). Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor. *U poshukakh vlasnoho bolosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzberelo*, 171–191. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Portelli, A. (2021). Yak nazhyraty trokhy znan: kilka dumok pro etyku usnoi istorii. *Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy XX–XXI st.*, 323–337. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Zasiakina, L. (2021). The Meaning of the Holodomor of 1932–33: From Collective Reproduction to Individual Reconstruction of Mental Trauma. *Dokumentuvannia Holodomoru 1932–1933 v Ukraini: arkhivni kolektsii za mezhbanu Radianskoho Soiuzu*, 304–324. Kharkiv; Lviv.

⁴ Див.: Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело / За ред. Г.Грінченко, Н.Ханенко-Фрізен. – Х., 2010. – С.171–191.

Анастасія ПАНКОВА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця,
Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф
(Київ, Україна), anastasiapankova28@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6519-9159>

Олена БОРЯК

докторка історичних наук, старша наукова співробітниця,
Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф
(Київ, Україна), olena.boriak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9873-6088>

Anastasiia PANKOVA

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Research Fellow,
State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage Against Technogenic Disasters
(Kyiv, Ukraine), anastasiapankova28@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6519-9159>

Olena BORIAK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Senior Research Fellow,
State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage Against Technogenic Disasters
(Kyiv, Ukraine), olena.boriak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9873-6088>

№1

[...]

Н.: Я, дело в том, шо з 2016 года в АТО два года ваював, дак перед самим наступленієм сюда, у меня уже за трі місяця і самальоти, как налеталі, прісніліся – всьо то же самає. І как то саседнеє село в нас, хутар Шевченка, – как танкі там стаялі, даже как стаялі в тех местах, как мне і снілась – точно так же стаялі.

А.П.: То вам наснилося майже те, що згодом відбулося?

Н.: Да, чітко даже ці місця. У меня тут друг здесь проживаєт в Полубатках, Алексей. Ми тут тоже вместе в АТО билі. Дақ от ми сабіраємся вечером, дақ он свой сон рассказывает, і мой – всьо у нас схаділася – і те же саміє самальоти, і даже в тех же местах, как і снілись [...].

А.П.: Ви вірили, що може початися велика повномасштабна війна?

Н.: Да, зналі ето ми уже давно, шо ета будіт, просто как-та сільна людей не падгатавлівалі к етому.

А.П.: А ви особисто у це вірили?

Н.: Я знал, я знал...

А.П.: Чи готували ви тривожну валізку?

Н.: Магу показатъ, у меня уже била собрана уже до наступленія [...].

А.П.: У вас була одна валізка чи для кожного члена сім'ї?

Н.: Та у кожного була своя, всьо було наготовлена [...].

А.П.: Чи чули ви від старшого покоління розповіді про Другу світову чи про афганську?

Н.: Я Вам скажу так – по Другій світовій війні і в історії ізучав, і діди, ета самає, ваєвали, ну да цього вано якось не так було, а це, даже посла АТО я до памятникіа на 9 мая хадю, даже еслі ніхто не йде.

А.П.: А звідки ви дізналися, що почалася війна?

Н.: Ну, у мене сестра і зять нахаділись у Збройних силах України, і ночю, када їх всех па тривоге падняли і сказалі, шо ідьот наступленіє – я їх всех развозив па етім, па баевим местам. Пригнав додому машину і сразу начал сам сабірацца. Я на той момент був в запасі звільнений после контракта, 10 років контракта, працював на гражданке.

А.П.: Як ваше оточення реагувало на початок війни?

Н.: Я вам скажу так – первый день тишина, ніхто не знав даже, шо друг другу гаваріть. Шо й як буде – ніхто не знав як воно буде. По самому процесу прадвіженія тоже ніхто не знав. Із засабов масовой інформації – ніхто толком нічо не доводіл. Уже началі думать і абсуждать, шо рабіть, када уже услышалі, када уже началі бамбіть, када тут уже рядам уже началісь баевіє действія уже, вот в двадцаті кіламетрах ат населоннава пункта, в десяти уже, шлі по два по трі дня, шо уже гремела [...]. Тока када ми уже їх (російських військових – А.П.) встретілі уже. Када началі в баях уже... [...] Тада уже ми понялі... Да цього якось не було ні паніки, не було, ніяких етіх самих, тока переживаеш, тока самае асновное – переживаеш за радних і блізкіх, тока і всьо. А так не било ні панікі, ні переживанія такова.

А.П.: Чи сразу ви почали казати, що це війна, чи спочатку – воєнна операція, наступ?

Н.: Нікада це не була ніяка військова операція, це акупация, це вайна, це убіваніє гражданскіх, мірних і проче, це знищенія вопше населенія! [...].

А.П.: З якого числа ваш населений пункт був в окупації?

Н.: Ой, па-моєму з двадцать... ой, точно не скажу, якась тада в тот момент за дати ніхто не думав... Таді число 28, якась ані зайшлі – я дньом пабув, виїхав з населоннага пункта, і вечером ані заехалі сюди, отут полнастю ця вулиця в калонах танкав стаяла, да утра ані тут гуделі, даже з танкав не вилазілі [...].

А.П.: А як називається ця вулиця?

Н.: Це вуличка, вулиця Палубатка Яреми.

А.П.: Ага, не вилазили з танків. А далі?

Н.: Да утра, када ета саме... ну це ж са слов батьків, сусідів, я ж це как раз атсутствавал, да утра гуделі, в танках. Патом утром, када рассвет, уже рассвело, ім далі каманду укрєпіцца, закрєпіцца – і ані началі вивалівать уже ва двари, в улачкі заганять танкі. Ва двари, отета вот, закапивать, бліндажи капать. Ета біла лінія укрєпленія, крайня точка, шо ані дашлі да Чернігава, в нашем пасьолке.

А.П.: Якраз оця вулиця?

Н.: Якраз оця вулиця! Оце крайня точка. Дальше уже ані не прашлі, там дальше уже ми їх білі. Там дальше уже дачі, лесапасадки, ані тока деєргешними групами (ДРГ – диверсійно-розвідувальна група – А.П.) прахаділі, там їх не пускалі.

А.П.: Це крайня вулиця села, далі вже поле?

Н.: Да, дальше уже нема, поле, і вже горад начінаецца. От атсюда уже відна девятітажкі. От еслі вийті, да, відна [...].

А.П.: А де ви ховалися від обстрілів?

Н.: Сначала, ета самае, сіделі в погребє. Погреб, палучаецца, такой палучілся укрєплонний, бо у нас самавикапаний погреб, і у нас самый крепкій. І, оце, палучаецца, вихад бакавий. Ва-первих паперечний вихад, і нам харашо било прятаяцца там. [...] два вихади. Так, палучаецца, бакавий, шо не попадаеш в зону абстрела.

А.П.: А як захищали житла? Можливо, скотч на вікнах був?

Н.: Да вано, ета самае, не паможет! Еслі пластіковіє окна і ево чуть пріаткрить – нічьо не буде (еслі ево асколкамі не пабіє). А так не спасє [...].

А.П.: А як ви з близькими зв'язувалися?

Н.: Ой, звязок був настільки часто, дуже рідко можна було зв'язатися. Бувало, що па чотири, па п'ять днів не магли зв'язатися. Глушили зв'язь, вапше не була. Це када в гораде может ішо паявіцца, а сюда дазваніцца уже нізя било. Це вже када как. Мама залезе на чердак наверх, а то ж нізя було виходіть, незья, шоб бачили, бо ше скажуть шо чи фатографірував, чи шо, так оце на чердак мама вечером кое-как... Сразу трі – чотири дня ми еле-еле сазванівались. Ну, ілі там палучалась – смску атправів, тоже ж інтернета не було нічого, ше палучалось – дак хоть смску ж адправіш «живі-здорові-пака».

А.П.: Тут у вас бомбосховищ немає?

Н.: Нікада, не, нічого такого.

А.П.: Ви в погребі весь час сиділи? Як побут весь цей час облаштовували?

Н.: Ну, виходілі ж в хату патроху, це ж паслушаеш, шо трохи стрельба прекратілась, вроді би затіхла, адін на чеку сідіт, слухаеш, када вистріли, шоб всем сразу сігнал – все в погреб, а другий бистренька занімаецца, шо-нібудь гатовіт, паміцца, вади набрать, занесті, там, такова плана. В погреб в асновнам старалісь прятатца. Редка начевалі в погребі, старалісь более в доме начевать, бо сирость, холадно ж било, там же в погребі і картошка, і закрукі ж, і всьо – погреб не рашітан. А в погребі ж чотири челавека – как нікак. [...] Тут уже када ані уже дашлі да насельоннава пункта в тарец уже практичеські, дак первий раз танкі наши прашлі, семь наших танкав прашлі па уліце, і пашлі ім навстречу тада. Це первае ЗСУ, шо ми бачілі [...].

А.П.: А за національністю окупанти були хто?

Н.: Буряти [...].

А.П.: А хто в окупації медичну допомогу надавав?

Н.: Ніхто. У меня мама медік. Єта єдинственний тут па уліце був медік.

А.П.: Так а люди зверталіся до неї?

Н.: Тут людей па уліце осталась – оці саседи, оці шо цей дом разбамбіло, ані жилі у нас, і ціє саседі пряталісь у нас в погребі, патаму шо у них погріба нету, і там дальше, отут сразу за мною, там тоже тьотка жила. А больше па уліце нікаво не було.

А.П.: Виходить, так вийшло, що ця вулиця була сама по собі?

Н.: Ну, не са всех, а те, хто не захатев ухадіть, дак ані (російські військовики – А.П.) сказалі тока не вихадіть, не сматреть, не ета самає, і всьо, шоб нікого не бачілі і це, хаділі тока через двари, от между дварами, через дарогу перехадіть незья було, с двара не, ета самає... Ну, все саседі у нас жилі.

А.П.: Чи користувалися за відсутності ліків альтернативними засобами?

Н.: Ну аякже! Всю жизнь таке лечіся: зуб заболев – хрена приложи. Так па-народному всегда било – як нема ліків, то це шо є. [...] Ну шо, мед ілі вмєсто сахара. Када, ета самає, забалелі, так тоже, ета самає, – і мед, і часнок, і от таке, шоб вітамін паднять.

А.П.: Як реагували різні верстви населення на бойові дії?

Н.: Я скажу так – тот человек, який ні пабував под абстрелами – все реагірують практичеські адінакава. В некатарих ано надольше атлажуецца – ані дольше не могут ат етава атайті, в некатарих ано бистро праходіт. [...] А шо, у меня все сідят в погребі, я сіжу ва дваре, патаму шо я слишу па звуку, куди вано летіт, аткуда вано летіт, я знаю. Я токо захажу в тот мамент, када щяс далжно прілететь. В погреб зайшов – хоп! – обстрел прайшов. Я уже знав і чюствавав.

А.П.: Вам спокійніше було?

Н.: Ну да, я как би да цього привик, мне крічалі – бегі в погреб, бегі в погреб! – а я знаю, шо нема смисла пока.

А.П.: Дітей тут не було, виходить?

Н.: Діти були у тих, хто сидів (у погребі – А.П.). Он, наверна (кстаті, дочки ад-ной десять, одной двенацать год) – а ті дуже переживали.

А.П.: Чи помінялися ігри в дітей під час війни?

Н.: Це дівчата, дак це таке. А хлопці как би да – у них блокпасти там, ані натягівали, ета саме, ім прінасілі разірвані танки, шоб са спутніка біла видна, ані акопи панакапивали, да – у хлопцав, канешна, паменялась – усе в вайну кінулись.

А.П.: Це вже після того, як росіяни відійшли?

Н.: Да, це вже после.

А.П.: А під час війни діти грали?

Н.: А під час не було нікога, тут же всех разагнали, всьо шо тут було па улиці – я вам всьо назвав.

А.П.: А як було у вас з електрикою, водопостачанням?

Н.: Електрика була недовга, но дольше всево. Патом прапав газ. Газ прапав. А всьо астольное таке с електрикай ушло. Інтернет і связь, і всьо на свете.

А.П.: А вода – у вас є криниця?

Н.: Да, криниця.

А.П.: З насосом?

Н.: І так можна, аце ж виручила. Аставілі спеціальна.

А.П.: А коли саме електрика й газ пропали?

Н.: Ой, це десь, дєта 26–27-ме число уже било.

А.П.: Лютого?

Н.: Ну да.

А.П.: Отак одразу?

Н.: Да, адразу. Ані ж да нас бистра даскачілі, тут за два дня ані уже білі тут. А патом же ж абстрєлі началісь, лінії (електропередач – А.П.) пабіло, всьо пабіло, всьо...

А.П.: І як викручувалися?

Н.: Без света сіделі.

А.П.: Ну а телефони?

Н.: Заряжалі в автамобілях ат акумулятара. А харашо у меня – перед наступленієм я свой автамобіль разабрал, ремонт нада був срочний, он у меня разобраний став. Дак астався акумулятар. Да, ета самає, ані єйо (росіяни машину – А.П.) не забра-лі, патаму шо біла разобрана. Так же сама, батькова ця машина – якраз в той день зламався ричаг каробкі передач, і тоже не смаглі забрать. Ну, два акумулятара уже біла. І от паперемєнна. Уже када селі акумулятари, дак уже там разрєшили схадіть да аднова дядька, шоб можна біла ад генератара падзарядіть акумулятари. Це стоіло – два літра бензіна берьош, пріносіш два літра бензіна, тебе падзаряжають акумулятар.

А.П.: Бартером виходило?

Н.: Да.

А.П.: А вас випускали звідси, чи треба було до цього дядька тихцем пробиратися?

Н.: Уже када ані тут более свиклісь-прівиклісь, дак це уже падходіш і просіш – можна, пажалуста, вот нада, ета саме. Ані тада ідут, узнают. Када командір добро даст, то тагда могут прапустіть. А так вапше са двара нєльзя, тут нєльзя біла вийті.

А.П.: А що ви казали: ми йдемо зарядити акумулятор, шоб підзарядити телефон?

Н.: Да, цей генератар там спіціальна разрєшили самі сепаратісти етаму мужику, тіпа, як дапамогу селу – можна було прійті, зарядіть акумулятор, зарядіть телефон. Сходіш да него, берьош бензін і заряжаєш.

А.П.: А телефони не забірали, виходить, тут?

Н.: Ані правєрялі іх, но еслі біла всьо нармально – назад аддавали. Еслі шось не так – забірали.

А.П.: А в яких випадках забирали телефони?

N.: Ну цей, номер телефона якийсь не підписаний набраний, якась фатаграфія. Єслі фатаграфія, то, панятна, шо расстрелялі сразу б...

А.П.: Фотографія їх чи...?

N.: Ну да. Шо-небудь ілі... точна расстрелялі б. Вобщем ані у нас так телефонів нічога не нашлі і нічога не нашлі. Село у нас маленькає, тут адні бабушкі-дедушкі живут, тут маладьожи такой немає. Ані абашлі село, ані поняли, шо тут ніхто ні угражає, нічога такого нема тут.

А.П.: А, тобто вони були спокійніші тут?

N.: Да. Тут ані були спокійні. У нас же село малюсеньке – той улїци, он, кіламетр, може, максимум. Тут людей мала. Тут практичєскі па улїци ніхто не праживав, тут тока наш етат кусочек і всьо.

А.П.: А якоїсь там допомоги з сусїдніх сіл не було?

N.: Не було, і даже после того, как ушли еті. Шось не помню. Галава сельської ради, он, ходїт тока – не магу панянь нікак. А не, міне раз прївезлі дитятї пітанїє. Ну, такое, шо даже сабакі єво не елі (*сміється*).

А.П.: А їжею таки не ділилися сусїди?

N.: Да, оце токо кусочек, шо ми, ото, оце, в куче булі.

А.П.: То ви між собою оце?

N.: Да, мама, он, пекла хлеб у печі. Хлеб, он, паставлялі, па улїце разносілі, людам давали-передавали хлеб, хлеба ж не було.

А.П.: А ця піч, звичайна піч на дровах у вас?

N.: Да, в нас піч на дровах, ми її спецально стрїїли в доме, спецально печ такую стрїїли, любим борщик аттуда, такое. Ну це в печі ми пеклі. Форми для хлеба в нас єсть. І мама пекла всьо время.

А.П.: То це, виходить, шо як електрики не було...

N.: Да, у печях пеклі. І, я вам скажу, ми перешлі на цей хлеб, патаму шо набагато вкусніший! (*сміється*).

А.П.: І тепер, досї?

N.: Да!

А.П.: А які звички ще у вас з'явилися, крім випїкання хліба?

N.: Ну, от, випїкання хліба. І, от, када дом уже начїнаю стрїїть. От щас дачу себе купїл, буду дом стрїїть, то буду делать погреб крепкїй (*сміється*) [...].

А.П.: А які ще тварини у вас є, крім кішки?

N.: Кури у нас, свїні, сабакї... Шо у нас там ше... Ну вродї би всьо.

А.П.: Це ж, виходить, їх теж треба було якось годувати?

N.: Запас у нас був з того года. У меня ж, ета саме, єсть земля, каторую нам, атошнікам, далї. Так 2 гектари – то засїваєм зерном, і оце все зерно, оце вже атлажуєм полнастю на весь сезон хватає.

А.П.: А хліб пекти було з чога?

N.: Ну, уже ж як узнали, дак сразу ж і да етава ж закупались тоже атлаживалї. Закупїлі борашна, закупїлі алїї, закупїлі, ета самає, шоб било. А када ето, так уже...

А.П.: А багато тварин постраждали під час активних бойових дїй?

N.: Ну, у нас тут пранєсло кое-как, а ось рядам у нас конна база, то пачтї нічево не асталось. Каней було стока!.. І понї, і ослїкі, і лашадкі всякіє, і страуси, і павліни – там же всьо на свете било!

А.П.: Це в Полуботках?

N.: От!

А.П.: Це вони постраждали?

Н.: Да! Разбамбіло! Авечкі да сіх пор пад агародамі тут лежат, авечек я не знаю скока – куча целая. Ослік тоже бегав – кішкі наружу – тут бегав па селу разорванний весь. Трохи каней патікало, трохи. От то шо патекалі па сьолах, так трохі спаслі. А так же ані з'їли цих – і поні з'їли..

А.П.: Це росіяни?

Н.: Да. І свіней з'їли, і курей усіх у саседей там – всех курей з'їли – нічо не асталась.

А.П.: А як тварини реагували на обстріли?

Н.: Ну, паначалу кріка було после абстрелав, просто біла кріка і кіпіша ад курей, там, ета самае. А, ета, ані бистра прівиклі, уже вніманія нікто не обращав там.

А.П.: А звідки отримували інформацію про події в Україні? Можливо, «сарафанне радіо»?

Н.: Оце як раз у трі – четири дня сазвонішся з батькамі, там, чи з кимсь там – якісь родичі, знайомі – оце сазванівся, ані расказалі, шо у ніх, ти расказав, шо у вас. Оп, пазванів другому, расказав, шо знайш там, шо знайш там, шо знайш там...

А.П.: Ну оце так як «сарафанне радіо»?

Н.: Да, сарафанне радіо.

А.П.: Не доходила до вас інформація, що Чернігів упав, Одеса впала чи президент утік?

Н.: Такого нічо не біла.

А.П.: Які види зброї використовували росіяни під час активних бойових дій?

Н.: Тут у нас білі танкі різних мадіфікацій, бил «Бук» тут, установка біла «Бук», мінамьотная група тут, і ПТУРи. Тут вааруженія біла очень многа, очень многа. Я не знаю – всьо вам?

А.П.: Так, якщо знаєте, то кажіть.

Н.: Да, ну, ета самае, шо тут – «Бук» був, САУ білі очень, за селом там многа біла САУ, танков біла модіфікацій очень многа різних такіх, шо некатарих я і за 12 год служби – некатарих даже і не бачив, різніє. Ета самае, баевая техніка пехотная, БМП-2, БМП-1, еті іхніє новіє БМП-3, бетеери білі. Шо там такое... Ну і, еті, пехотніє вааруженія – пулемьоти, агееси (АГС, автоматичний станковий гранатомет – О.Б.), РПГ і прочее-прочее. Очень многа біло. Даже от проста – де шо стаяла, даже от проста па уліце, так я прашол, нашітал, даже очень многа біла.

А.П.: Навіть не віриться, отак дивишся – вулиця вулицею...

Н.: Да от хочете, я щас праведу, покажу іх бліндажи пакопаніє!

А.П.: А як ви відрізняли українські танки від російських?

Н.: А сразу атлічаецца – у ніх ані все пакрашени в адін цвет, ва-первих, в адін цвет – хакі, зельоний хакі. У ніх нету, там, ні пікселя, нету. Ну і там разметкі – буква «зет», буква «о» сразу же.

А.П.: А тут які були?

Н.: Тут? Букви «зет».

А.П.: То ця техніка, що зайшла, була на Чернігів направлена?

Н.: Да, прішла к Чернігаву.

А.П.: Чи відомі вам факти співпраці місцевого населення з окупантами?

Н.: Не могу вам нічого сказать, казать нічого не буду.

А.П.: Люди тут, у селі, помирали під час бойових дій?

Н.: Не. Не було такого. Ну, паміралі, але в аснавном па сваім там...

А.П.: Не чули, щоб на похорон священика запрошували?

Н.: Чесно кажучи, ну, цього мамента я даже не помню.

А.П.: А свята відзначали? Можливо, Пасху?

Н.: Та яке там... Хто його празнував...

А.П.: Ну хоч якось мінімально?

Н.: Мінімально, це якщо є в когось шось там, десь бутылка, там, заникана гарелки – там, селі вечером семейой, атметілі – і бегом назад!

А.П.: Чи були випадки мародерства з боку місцевих?

Н.: Тут, па цей уліці, точна нікак. Патаму шо са дваров нікаво не випускалі, незя було вийті. А якщо мародерить, так це нада до кагось іті, как-та іті. А еслі ти не можеш вийті, то тут речь вапше адпадає. Там, на той старане тоже, я удержусь ад каментарієв.

А.П.: Коли взагалі тут от припинилися бойові дії, блокада – коли вони пішли?

Н.: Ну це як вони начали, в той день як з Чернігава все начали адступать – 1-ше було, па-мойому. 1-го числа.

А.П.: Квітня?

Н.: Па-мойому, 1 квітня. Ані все резка сабралісь утрам і даже вещи не забіралі. Ані када не маглі влезть, патаму шо технику іхнюю разбілі, а іх багата, а технікі мала – грузицца некуда, так ані вещи викідивалі, шоб пагрузицца, шоб тока бистра уехать.

А.П.: А як ви про це дізналися, що от вони відходять?

Н.: Батьки міне пазванілі, патом сасед пазванив, каже – разварачуюцца, уходят. Ми, канешна, не паверілі сразу – ну як це, проста перемещаюцца може? Не, каже, уходят. Патом начали перезванівать в саседніє сьола – дальше сьола, дальше сьола – та, кажуть, шо йдуть, уходят. Та отак узнали [...].

А.П.: А городи ви якось намагалися садити?

Н.: Канешна, да! Гарод пасажен, всьо пасажено, всьо як абична!

А.П.: Оце під обстрілами?

Н.: Да, всьо пасажено! Не под обстрелами – ані ушли, і сразу все на гарод бегом.

А.П.: А під час окупації не саджали?

Н.: Та ну, ніззя ж було, са двара ніззя ж було вихадіть.

А.П.: Кладовище вони не розбомблювали?

Н.: Та там трошки, там папала... Там маго друга, атошніка, убітава атошніка, там флаг трохи паламалі, флагшток. Ну памятник аставілі, не пабілі, боліє-менее... А асоба нічьо такова не рабілі.

А.П.: Тобто це не просто випадкове влучання? Прийшли й поламали прапор, так?

Н.: Ну і було пару влучань випадкових, да. «Гради» ж падалі, і тут, на городі, «гради» падалі, і тут «градами»... Стьокла все павилеталі на чердаке. Вот так недавно всьо пастеклілі.

А.П.: Усе зелене, не видно...

Н.: Щас да, а тут на дароге – землі було! Тут танкі езділі, дак за сабой землю тягали, асфальта не було, це ж уже нам прамелі-прачістілі.

А.П.: Тут техніка проїжджала?

Н.: Да.

А.П.: Бо я думаю, що вручну все ж...

Н.: (сміється) Да, техніка памагла, бо тут вручну асфальт нікада би не паказався.

А.П.: То певне відновлення все ж таки вже почалося?

Н.: Да-да, уже сваїми, і камунальщики памагали, якось уже дагаварівались, нанімали – нада ж було. Он, у некатарих бліндажи павикапували ва дварах – на весь двор. І шо с німі рабить, як іх закапать? Лапатай ти його не закапаеш. Якщо бабка яка, дед живе – як його закапають?

А.П.: Чи змінилися ваше життя, побут після того, як усе завершилося? Чи залишаються й досі звички спати в одязі, пекти хліб?

Н.: Ваню уже астанецца на всю жизнь... Всю жизнь будеш теперь начеку і будеш слухать... Щас уже гром греміт – все стаят уже: шо таке? Уже вано астанецца ето всьо...

Ось граза почалась – там уже как-та ні так гриміт, там как-та ні так блиснуло, там наче дим якийсь іде... Да всьо парядок, граза просто йде! Шо узнаєш – звані сразу!

А.П.: Як ви думаєте, чи може це все повторитися?

Н.: Всьо пам'ялось! Я вам скажу так: до етава люди как-то, ну, гатові білі абаранять свайо, но не так, не так сільна – більшинство білі гатові развернуцца проста і ехать, уежжать, більшинство біла, так, не асоба свайо аберегать. Ну еслі щас ані (росіяни – *А.П.*) пайдут – сколька с людьмі абщаюсь – все станут на абарону, штики даже, вілі будут брать, будут біть, уже теперь не аддадут свайо! Уже люди пабачили, шо і как – уже такова не буде...

А.П.: Є населені пункти, де люди напоготові. А у вас?

Н.: Я гаварю – ані би не влезлі, ані би там ещю в лесу би там...

А.П.: Чи плануєте ви в майбутньому залишитися саме тут? Чи не плануєте виїжджати з України?

Н.: Не, ета самає, хачю купіть недвіжкимасть в Маскве, када ані праіграют, на рибалку хачю на Кубань с'ездіть (*сміється*).

А.П.: Як переможець?

Н.: Да! (*сміється*)

А.П.: А як у вас називали окупантів?

Н.: Так же не назавеш – ну, «сепари», «орки»...

А.П.: «Сепари» більше?

Н.: Да.

А.П.: Не було звинувачень у бік ЗСУ, що стріляють туди, де вони стоять?

Н.: Нехто! Ось сасед звоне. Он славами може każde дерево назвать, а я знаю, де воно стоїть, он фамілію не називає, гаварить де ва дваре. Я гаварю – так хату тваю снесе. Дак он гаваріт, в хату маю зашлі, я в погреб – лупаш! (*сміється*). Хер на ту хату, ну так! Детеі щас нема у тебя в погребе, я в погреб, ані щас как раз тут все!

А.П.: Це вже фольклор. А чи з'явилися якісь анекдоти нові, про росіян, наприклад?

Н.: Пака не да анекдотав...

А.П.: Ну, там, якісь оповідки, щось таке, якісь історії переказують?

Н.: Ой, шось було, шо, ну, да в галаве шось не адлажувалась пака, пака, ех...

А.П.: Що ще допомагало людям триматися в таких умовах?

Н.: (*сміється*) Горілка! У меня батька не пив нікада, і, ета самає, ну гарілка у нево всігда біла. Каже: «Запас – ета жидкая валюта». Оце «жидка валюта» і держалі в кучі, ета самає, то па сто грам вип'ют, пагаварілі-пагаварілі, в погреб захавалісь, там і ано з души, када ти не сам, з кимсь пагаварив, якась, ета самає, разгрузив ету абстановку – ета біла легче. [...] Гумар був, але не буду вам пака расказивать (*сміється*).

А.П.: Чого?

Н.: Гумара тут було куча!

А.П.: Ну, наприклад?

Н.: Наприклад? Ну, наприклад, про... ані тут пілі-гулялі, шашликі, ета, батька ж дастав, света ж не стала, мясо в халадільніках начало пропадять, ну ані туди за дворіком, за дворіком, туди за сараєм между етімі сталі, распалілі кастрік дньом і жарілі. Виходе етаг сепаратіст набіраць воду, воду набірає, і каже: «Так уже ж слюні текут на те шашликі». А тьотка Валя: «На, іді, бо ше з голоду здохнеш!». Он автамат палажив, взяв шашлика, і воду забув, пашов. Ну, абстрел начінаецца. Ані жилі в такой летней кухне падвальчік. Ані все в тот падвальчік пригают, тьотка Валя дастає, він дверямі хлоп! Щолкає – щас я вам ше й гранату кіну! (*сміється*) Ну, еле парешали.

А.П.: Ого!

Н.: Па гароду танк паехав, па гароду – ше ж пшеніца пасеяна! Так Валя як дала ім білна, так еті танкі загреблі назад, і все па стежке – все отак хаділі в рядочек (*сміється*).

А.П.: Це скільки їй років?

Н.: Та десь років сорок [...]. Ана така абщительна, язиката, так ана вам щас раскажет пра акупацию. Ана це всьо бачила і всех знала.

А.П.: А «Слава Україні! Героям слава!» тут вітаються?

Н.: Тут – не.

А.П.: А от під час бойових дій сни якісь снилися?

Н.: Я ж вам казав – шо снілась мне всьо, як буде, як самальоти летят.

А.П.: А от під час бойових дій?

Н.: Під час бойових дій вапше нічо не снілась! Вот вапше нічо не снілась!

А.П.: А після звільнення вже?

Н.: Ну от, щас вот може шота націнає сніцца, но такое незапамінающеєся. Запамінаюцца те вєщі, када ва сне ти прасипаєєся вот так вот в халоднам пату, так пріснілась – ано запомніцца, а еслі таке шось неважне, дак...

А.П.: А чого ви найбільше боялися під час активних бойових дій?

Н.: Больше за радних і бізкіх – больше всево. Смерті, ну сам не баїшся, ілі, ета самає, – нічо такова. Оце тока за радних і бізкіх – і всьо.

А.П.: А після того, як ворог пішов, з'явилося натхнення щось робити?

Н.: Панятно! Весна! (*сміється бадьоро*) Уже давно все з граблями сіделі, отак готовілісь.

А.П.: Оце так у себе на городі. А загалом село?

Н.: Да ну, нікого тут, це ось, я вам кажу, оцей куток, тут шо людей па цій улиці асталось, це саседі, давай кришу ремантірувать. Чітирі снаряда в хату прілітело, кришу разнесло. Сразу началі памагать таму-другому. Сразу началі. Канешно! Оце в кучі как били в акупации, так все друг другу й памагалі – і да сіх пор так, ми даже от жилі, і нікада раньше так. Ну, драсьте, прівет-прівет. А щас ми уже як родичі тут усе.

А.П.: Ну так, воно зближує.

Н.: Да.

А.П.: Чи можете ви назвати одну річ, яка була найбільш помічною для вас під час окупації?

Н.: Я поняв, а чьом ви гаваріте! От така річ, шо без нейо от так от (нікуди – *А.П.*)? Телефон!

А.П.: Телефон...

Н.: (*натхненно*) Телефон! От када ти дазванівся і тебе сказалі – всьо в нас харашо, всьо нормальна, все живи-здорови, і прочее. От тада атлягло, і уже тада жизнь аж сразу наладілась, і легше стало (*задоволено усміхається*). [...] Я щітаю, шо це телефон, це орган связі, дествітельно памагав. Па харчам, па всьему – я таке не переживав, бо в нас всігда пастаянно хазяйства, перед цим двух свіней зарезалі, і картошкі, ну, всево хватало. А от оце када от уже трі дня... Я ж чую, де міні лажацца, де, ета самое, абстрели ідут, чую, шо у меня на пасьолке, а я он стаю в 2 кіламетрах, а связі нема, і не знаю я, шо робіцца. Бачу дим, чи гаріт хата? Дом гаріт, я бачу, в яку сторану, в маю сторану, ну реальна, по пламені уже апределяю – да не, еслі б мой гарел, било б пламя больше (*напружено сміється*). А от када уже па связі связался, пагаваріл, тогда уже всьо, легше стала. [...]

Записано 10 липня 2022 р. у с. Полуботки Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Респондент N., 1990 р. нар.

Шифр експедиції: E5/Чернігів-2022 (09.07.2022 – 10.07.2022).

Записала й підготувала до друку А.Панкова

№2

[...]

Н.: Тут народилася, виросла та вийшла заміж, робила в тубдиспансері. Робила я 60 год стажу, пошла на пенсію у 75 годов. А робіть я стала, як получіла паспорт у 16 годов, да пошла робіть у город, да так і робіла. Всьо врем'я. Ну, а тоди вже ж я сама, мама у мене умерла в 25 год, мене було три з половиною годи, так я жила з бабою, із батьковою матір'ю, тут, а потом вже ж баба умерла, я сама живу. І построїла сарай вже сама...

О.Б.: *А це бабина хата? Це вона ще довоєнна?*

Н.: Да, да. Вона строїлась у 45-м году. Как раз кончілась война, і строїлі хату цюю. Батько прийшов з війни, уже ранений в голову, да строїв хату сюю. Бо тая хата совсем була розбіта. А я вже сама построїла сарай, построїла погреб, і думала і хату перестроїть, да не вийшло.

О.Б.: *Ви сама тут весь час?*

Н.: Сама і живу. От. З котами.

О.Б.: *От іще до війни, цієї війни, якесь було у вас передчуття, що щось буде? Можє, сусіди щось казали, чи по радіо чули?*

Н.: Знаєш, я ж до війни була малая, ше в школу не ходила, у 7 год приймали тільки в школу.

О.Б.: *Я вже про цю війну питаю... От тепер уже...*

Н.: А хто його знав? Хто його знав, що буде? У нас радіво було, после війни провела радіво, а потом радіво тее сорвали, нема радіва вже, а тількі був той, як його, телевизор.

О.Б.: *Телевізор є у вас?*

Н.: Телевізор є. Уже после війни не включала – не знаю, чи робіт, чи не.

О.Б.: *То ви нічого не знали?*

Н.: Не. Нічого не знали, конечно. Ми жили: Росія і Україна – браття. Браття сцітали одно другого, і уважали, і жили неплохо все вместе, а потом оце – скінулася біда така. Путін той здурів, да наслав на нас Росію, щоб война була, да все. Дак война така була – ударіло у хлев...

О.Б.: *Коли це було? Ви почули вибухи?*

Н.: Як жухнуло!!! У хлів под кришу, дак там дірка є, ше не забіла. Ото – тут криша забіта шальовками, і там так...

О.Б.: *І що ви подумали?*

Н.: Шо я подумала? Я подумала, шо война. Та і все. Да. Раз – такий вибух! Такий большущій вибух! Такий – оттуда! Побіло мені двері, два, напополам покололо, вибухнуло у вікно, раму повибівало, повибівало рами, от. І струсіло так, шо повитрушувалися шпари істєдова.

О.Б.: *На кого ви подумали?*

Н.: Нічого я не подумала! Я подумала, шо це война! А хто зна, хто зна, хто на кого напав? Хто зна? Тее – война!

О.Б.: *Що ви робили?*

Н.: Це ж ночю! Так спужалася! Думала, хата таково колотітсья, як все равно як спічечна коробка, отако колотітсья хата, земля колотітсья, і хата колотітсья, і думала, шо хата січас ізвалітсья на мене, і мене хана будет. От шо думала. А потом уже утром встала да роздівлася, шо тут таке. Шо уже у хлеве покололо двері, напополам перекололо. Тут бежать солдати, солдати попрібегалі. У зеленом. І красние тіі повязки – ленти. Зав'язано. Рускіє. І викопалі доту, на полгорода дота стоїть. Тепер треба людей. Двох, може, яких мужиков нанять, да закопать. Туди повбірали і шальовкі якіє булі, і двері тіі, шо порозбивалі, потриваліся, так сюди повбірали все, повбірали. А сама я ж нічого не зроблю.

О.Б.: Вони якось розмовляли з вами? Щось казали? Питали?

Н.: Я вийшла, да кажу: «Хлопці, що ви робите? Другий постріб копаєте?». А молодий такий хлопець, солдат, каже: «Ми не по своїй волі, нас заставляють копати доту, так копаєм». Оце так. Да я кажу: «А скільки тебе годов? Откуда ти?». «З Урала». «А скільки тебе годов?». «Двадцать год». «Як ти служиш военну службу?». А йон каже: «Нам плотять за теє, шо тут служим». А тоді каже: «У мене, вже сьгодні позво-нілі, шо родівся син. Дак батько мой уже хотів, щоб я ішов додому, а вон мене замінив, а я сказав, шо нехай я буду тут, а ти мою сем'ю вже ж забезпечуй, і свою, і будь дома. Дак я вже як добуду тут вже...». А потом после всего вони пошли на Киев. А у Києві там їх чи не допустилі, чи я знаю? Шо вони кругом Києва обходили, а назад уже не вер-нулись, не було їх. Дак може не буде. Я вже думаю, може вже кінець війни? Чи скоро?

О.Б.: Ні, ще не скоро. Вже вони тепер на сході й на півдні.

Н.: Та хай вони будуть проклятіє з їхнею войною! Вони так стріляють страшно!!! Шо неміц стреляв – так не стреляв! Ото так – як жухнуло, куди! Ото так хату колотіло наче спічечну коробку.

О.Б.: Вони швидко викопали оце?

Н.: Да!

О.Б.: І що – пішли?

Н.: Пошли, викопалі.

О.Б.: Вони їсти просили?

Н.: Ні, ні, нічого. Вони викопалі, були шальовкі якіє, у тому в хліві, то позабіралі, да й сюди повпиралі, шо нема ніде палочки ніякої. Треба, треба людей яких, мужчин наймать, та й разбірать доту.

О.Б.: Що з цим дотом робили, просто викопали?

Н.: Та шо, викопалі та ушли. Яні собіраліся тут воєвать да стоять, шо покопалі доти, а ше казали – за селом покопалі. І всюди там.

О.Б.: І більше не приходили?

Н.: Ні, повикопалі та пішли.

О.Б.: Скільки вони стояли?

Н.: Цілий місяц! У пострібі зробили тую бочку...

О.Б.: У вашому пострібі? Отут?

Н.: Ага. Зробілі, поставілі бочку, і топілі. Витопілі все палочки, дрова, шо нема ні палочки. Бочку тую поставілі, шо топілі, в пострібі сіделі, а тоді... А я сідела там через хату, в однеї людини жила цілий місяц, а тоді вже вони вийшли. Танка ось стояла тут, танка з пушкою (див. фото 1). Так ото огарожу разбілі всю. Там же загарожено було. Дак усе поразбівалі. І осталося все такеє страшилище у мене, окна повилігали, окон нема...

О.Б.: А у хату вони заходили, чи тільки в пострібі сиділи?

Н.: Сиділі у пострібе, сиділі у хате. Хату позапіналі онучками тими, да у хаті сиділі, топілі грубу у хате. Витопілі дрова, всі повитоплювали, шо нема ні палочки. І це тобі такеє наорудувалі...

О.Б.: Вони їли щось тут у вас?

Н.: Картошка була, так поелі картошку. А продукти ж у них же свої, давали їм. Вже пайок, був же пайок. Я з ними ніколі не їла, і не бачила. Приду колі, так посіжу тут коло хати, да пойду. А вони тут коло хати товкліся, танка стояла тутово, стрілялі із танки туди кудись.

О.Б.: На Чернігів?

Н.: На Чернігів, туди кудись стріляли.

О.Б.: Тут жили, тут стріляли, тут їли...

Н.: Да.

О.Б.: Ви з ними ще розмовляли якось?

Н.: Російской розговарівали. Я ж гаварю тим хлопцям, молодий хлопець, двадцять років, хлоп'юк, каже: «У мене родився син сьогодні, мне звонілі, так батько хотів мене подменіть, сюди приехать, а я сказав, будь там, а я тут побуду, буду, покуда вже пустять».

О.Б.: А ви в інші дні ще говорили з ними? Може якось сварили, що картоплю вашу їдять?

Н.: Ні. Вони самії варили на грубі. Яйця були, курі були, десять курей було, так п'ять тільки осталося. А так тільки голови валялися. Вони їх поотрезували та поскублі та й поєли.

О.Б.: А у чому вони готували?

Н.: А у мене ж були кастрюлі, он – черепок один, осьо (показує на казанок, що валяється у траві) (див. фото 2).

О.Б.: Так він маленький, на одну людину. А їх скільки було?

Н.: П'ятеро.

О.Б.: Оце замість ваших дров і картоплі залишили.

Н.: (сміється) Та хай їм грець! А потом мене якійсь дядько, я його і не знаю, приввез картоплі клунок, уже не було їх, то я посадила тут.

О.Б.: Де вони милися, куди вони в туалет ходили?

Н.: Туалет у мене тут був, так вони розбілі ж тим, розбілі, тією танкою, дулом, отож вибілі мене стіну ту. Туалет розбілі, і зробілі туалет – он (указує рукою за погріб) викопали, і зробілі, і белим зап'ялі.

О.Б.: Що, яму просто викопали?

Н.: Яму викопали, а тоді, тіі, поставілі палкі да забілі якоюсь білою тряпкою. Отам стоїть... Іди, побачиш, там є (див. фото 3).

О.Б.: А милися?

Н.: Та чорт їх знає, де вони там милися! Чи мились, чи не мились, там я дивилася за ними?! Не дивилася, бо я сиділа у сусідки цілий місяць. Там сусідка мене і корміла, всім. П'ять курей осталося, так я ей пшениці дала за тее, шо вона мене содержала да корміла. Прішла сюди, так сперва нам сюда раза два привозілі военніе борщ і кашу, а потом сталі давать нам гроші, пенсію давать, так пересталі возіть. Ну, тепер проходіт вулицею солдат – дежуріт, чи я знаю, шо проходіт іногда. Прошол вулицею.

О.Б.: Вони щось забрали з собою, як пішли?

Н.: Забрали. Усю постель. А куди вони її кинулі – чортізнає. Отуди в доту – две подушкі витянули із доти, да тут поклали. Лежат, погание, должно повикідать. Двое ватних одеял, одне суконное забрали, і подушку длінную, із пер'я такаая, на всю койку, так забрали.

О.Б.: Туди ж, у дот?

Н.: А чортізнає! Забрали. Забрали ведро такеє малірованое, ото стоїть паганое, а то хорошее з водою було, стояло – забрали. Так і таз новий забрали. Ше ключ, замикався, забрали, такий добрий ключ! Шо як поров би кого – так убив би. Чортізнає, де делі! Так оце уже третій таз я купляю, цей старий уже негожий став, шо будеш там лепіть гліну, месіть. А то таз новий забрали, нема, так вже купіла после войны. Міша тут жив, а уже умер, 31-го числа, льог спать, да і заснув навек, і умер, наче такий здоровий дядько був, 62 годи, дак йон мені ходів в город да купів таз. Я йому дала гроші. Да думала, поїде другий раз, дак я йому загадаю, щоб відро купів. Дак йон не дожив. Умер. Треба куплять самою.

О.Б.: У хаті вони спали?

Н.: Спали! Саміє, саміє – я тут не була. І їли, і спали, і ложіліся на полу, всюду спали. П'ятеро.

О.Б.: Хто вони були – росіяни?

Н.: Росіяне. Рускіє. Я ж запігала, то він каже – з Урала. Молодий хлоп'юк такий. Каже, у мене син родівся сьогодні. І позвонілі, шо родівся.

О.Б.: Що у вас у погребі було?

Н.: Була картопля. Був той, закрученіє такі літровіє банкі – яблука, вареніє. Дак поєлі. Шо було, то і єлі. А то їм же привозілі продукти. Дак єлі. Все забралі, бо їм должно самім маловато, позабіралі все. Тут пустая хата (*показує на сусідні будівлі*), померлі люди. До війни. Тут чоловік одін живе, і мама, і він. Там тоже хата другая пустая. Живе сам, жонка умерла, сам тепер тут живе. Оце за всіх мою луччу хату знайшли (*сміється*). Так сорудувалі, шо просіла одного дядька – так помер! Окна, дак зробить рами. Дак ця ше рама, треба ставіть, і стекло десь куплять, да й стекліть же рами! Зіма іде! Бо сказалі, як не зготовіш хату до зіми, так пойдеш у дом престарелих – до мене. А я кажу: «Постараюся зробить рами, і вже ж ше треба шальовкі купіть, щоб отам дірку тую забіть, половіни ж нема!». [...] Оце тобі такіє поробілі... Прішли воевать... Доти повикопувалі, і в погрібі сіделі. Повикопалі доту таку здорovenну (див. фото 4), шо я не могла і побачить своїх цветочков, все поперекопувалі. У мене піони такі хороші були, і такіє всякіє лілії, цвети всякіє були – так перекопалі ті чорти все, перекопалі, гади проклятіє, щоб їм і пуття не було!

О.Б.: Ви бачили, як вони пішли?

Н.: Я була у сусідки цілий місяць, а сусідка вийшла на двор: і біжать, біжать воєнніє – на танку, і поехали. Дак вона каже: «Скорей бежі в свою хату, бо шо як позабірают!». Дак я пошла, а уже нікого не було, все вони уехали. Не було. Ні замка, ні ключа, нічого нема. Все позабіралі, поразкідалі, хата розбита, і не знаю, шо тепер робіть, як його зімовать...

О.Б.: А як наші заходили?

Н.: А знаєш, як наші зайшли, дак я, счітай, і не бачила їх, як вони зайшли. Повибігалі, все руськіє поехали, і всьо. А тая сусідка каже: «Біжи скорее в свою хату». Поехали вже, немає тех солдат. Дак я прішла, нікого вже не було.

О.Б.: Кота з собою брали до сусідки?

Н.: Не. Мой кот серий. І чорний. Два коти. А це кот пріблудівся (*про того, якого тримає на руках*), нема йому хазяйкі, так вон пріблудівся і у мене сядіт, і до баби лезе. Як стріляли, так усе бояліся. Вся скотіна боїцца – такий вибух самашедший! Здоровий! Та шо ти! Як стріляли з танков туди, так я ховалася в погреб. [...] Скольки вистрілили, стріляли туди, на город. От. А потом собраліся да уехали. Так тая тьотка: «Скорее вже біжи в свою хату!». Так я побігла в свою хату, сіла та й сижу у розбітої хати. А хто ж мені відремонтірує? Як я буду жить? Треба ж якось жить...

О.Б.: Як пішли до сусідки, що брали з собою?

Н.: Паспорт і гроші. І всьо. А тоди вже як перейшло це все, прійшла в свою хату, дак суседке дала пшениці за те, шо вона мене годувала. Шість вьодер пшениці дала курам ейо. А то ящики (у хаті «трофейні» ящики з-під боеприпасів – *О.Б.*) вони занесли. Так я туди ховаю продукти. Покідалі. А он ше другий. Два ящики. Вони-то хорошіє ящики. Туди миш не попаде, шо не поставиш, хорошіє (див. фото 5). Одіяло, подушечка – то принесли люди. Телевізор не включала, чи робить, чи не робить – не знаю. Вікна солдати позабівалі. Тож вікна повибивало. Порозорвалі одіяло, та позабівалі. Я вже постіліла матрац, і подушку із погріба, а то позабіралі всьо. В шафі нічого не брали. У шкафі одежа вся, і обув – нічого не забралі. Треба ше чоловіка найти і просити, щоб глини прівьоз, да шпаровать шпари.

Записано 10 липня 2022 р. у с. Полуботки Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Респондентка Н., 1933 р. нар.

Шифр експедиції: E5/Чернігів-2022 (09.07.2022 – 10.07.2022).

Записала й підготувала до друку О.Боряк



Город біля хати респондентки, де стояв російський танк (фото О.Боряк)



Казанок, в якому російські солдати готували собі їжу (фото О.Боряк)



Облаштований окупантами на подвір'ї туалет (фото О.Боряк)



Вогнева точка росіян на городі респондентки («дбта») (фото О.Боряк)



Снарядний ящик як новий елемент інтер'єру
(фото О.Боряк)

“...This is the War, this is Murder of Peaceful Civilians...”: Chernihiv Neighborhood’s Residents About the Peculiarities of Everyday Life During the Russian Offensive and Life Under Occupation (February 24 – April 2, 2022)

Abstract. The purpose of the study is to publish and analyze memories of residents of the village Polubotky in suburbs of the city of Chernihiv during the offensive of the Russian occupational troops (February 24 – April 2, 2022). To reach the purpose the method of interviewing was used according to specially elaborated thematic questionnaire. **Scientific novelty** means introduction into research space of new oral history sources about the strategies of survival of rural population of Chernihiv oblast that found itself in conditions of military actions and occupation. **Conclusions.** Collected testimonies of residents of Chernihiv oblast who found themselves in conditions of occupation, blockade and active combat actions can be treated as additional source base in the case of fixation of events of the Russia’s war against Ukraine, as well as the reasonable source of investigation of the practices of everyday life and the strategies of survival.

Keywords: Russia’s war against Ukraine, occupation, oral history, survival practices, Chernihiv oblast (Chernihivshchyna).